

УДК 355.486

I. М. КРИЛЕНКО, канд. іст. наук, ФВП НТУ «ХП»

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ КАДРІВ НА ХАРКІВЩИНІ В 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

Розглянуті окремі аспекти підготовки військових кадрів на Харківщині в 20-х роках ХХ ст. Зроблено огляд програм навчання та виховання.

Ключові слова: військові кадри, Харківщина, військові курси, військова школа

Вступ. Вивчення історичного минулого в системі підготовки майбутніх офіцерів – важливий компонент національно-патріотичного виховання, без якого неможливе збереження історичної пам'яті, розвитку почуття патріотизму, любові до Вітчизни, до рідного краю.

Система підготовки військових кадрів своєю діяльністю визначає рівень теоретичних знань і практичних навичок командних кадрів, здатних їх використати в умовах воєнних дій. В усі періоди історії авторитет інституту держави, яким є її армія, відображав її роль і місце у світовому співтоваристві. У роки воєнних лихоліть, війн і конфліктів глобального й місцевого значення офіцерські кадри вправними діями забезпечували успіх військових операцій.

Дослідники завжди приділяли багато уваги вивченню питання підготовки офіцерських кадрів. Таке положення можна пояснити тим, що аналіз стану

© I. М. Криленко, 2014

справ у цьому напрямку надає можливість отримувати уроки з досвіду минулого, удосконалювати процес теоретичної і практичної підготовки офіцерів та інших військових фахівців. Нарешті це дає можливість впроваджувати заходи, спрямовані на поліпшення управління в армії.

Грунтове дослідження діяльності навчальних закладів в Україні почали проводити тільки після того, як вона набула державної незалежності. Справа в тому, що до 1991 року процеси, які відбувалися в Радянській Армії, не висвітлювались на сторінках загальнодоступних пересічному громадянину виданнях. Система військової освіти протягом 80-х років відчула на собі наслідки тих перетворень, які супроводжували у цей період радянське суспільство. Армія як інститут держави була однією зі складових цієї системи, тому поступово наближалась до кризи.

Метою нашого дослідження є висвітлення на основі архівних матеріалів історичного шляху створення на Харківщині перших військових курсів і шкіл для підготовки військових кадрів та аналіз програм їх підготовки.

Необхідно зазначити, що підготовка нового офіцерства в цей період почалася з краху всієї старої системи: нова влада закрила всі навчальні заклади, розігнала кадетів, юнкерів і викладачів; переробила всі навчальні плани та програми; змінила склад тих, кого навчала (замість дворян і різночинців ними стали переважно робочі та селяни; селяни навіть переважали), і, нарешті, політизувала школу, заснувавши посаду комісара, увівши в навчальний план політичні науки.

Аналізуючи наявну літературу з військової освіти в Україні та процес підготовки командних кадрів, можна дійти висновку, що базою для створення перших радянських військово-навчальних закладів були військові училища й академії царської старої армії.

На початку 1917 р. на території України існували такі військові навчальні заклади: у Києві, Полтаві, Одесі та Сумах – кадетські корпуси; у Києві, Одесі, Чугуєві, Коломиї, Самборі, Золочеві й Станіславі – піхотні та артилерійські військові школи [1, с. 28]. У грудні того ж року Раднарком Росії офіційно припинив діяльність військових навчальних закладів Росії.

Серед них 52 військові гімназії, 41 школа прапорщиків, 25 військових училищ, 3 офіцерські школи та 5 військових академій [2, с. 75–76]. Після таких кроків проблема кадрів для Червоної Армії, як відомо з досліджень, Радянським урядом вирішувалася декількома способами: за рахунок залучення на бік революції офіцерів і генералів колишньої царської армії (у Червоній Армії служили понад 75 тисяч військових фахівців, значна частина яких зразково виконувала службовий обов'язок) [3, с. 28]; призовом до армії та на флот перевірених революціонерів; призначенням на командні посади колишніх солдатів і матросів; організацією прискорених курсів із підготовки „краскомів” (червоних командирів); поступовим налагодженням роботи

системи нормальних військових шкіл на базі вже існуючих військових навчальних закладів [4, с. 141].

За часів Центральної Ради не існувала єдина система управління підготовкою офіцерських кадрів. Військові навчальні заклади були підпорядковані обраному військовим з'їздом військовому комітетові, який спочатку ними керував. Згодом управління системою військових навчальних закладів перейшло до Секретаріату з військових справ. За Гетьманату управління системою підготовки військових фахівців здійснювали Військова Офіція Української держави і підпорядкована їй Головна шкільна управа. Вони розробляли систему військових навчальних закладів, затверджували умови прийому до кадетських корпусів і старшинських шкіл, визначали перелік спеціальностей, штати військових навчальних закладів та їх фінансування [5, с. 163].

Загалом управління системою підготовки офіцерських кадрів у 1917–1921 рр. у зв'язку з громадянською війною, а також коротким терміном існування українських урядів, не давало змогу успішно вирішувати завдання формування системи військової освіти та підготовки офіцерських кадрів. Проте вже у 1919 році провладна партія РКП(б) визнала зміцнення Червоної Армії та укомплектування її командними кадрами однією з актуальних проблем, розв'язання якої надасть можливість зберегти владу.

Зокрема, в резолюції VIII з'їзду партії РКП(б) з воєнного питання зазначалося, що проблема командного складу армії є складною і зумовлює значні практичні труднощі. В умовах, коли армія не має можливості поповнюватись новими командними кадрами, вона має залучати офіцерські кадри, що отримали освіту в царській Росії. Їм необхідно було стати на бік Радянської влади. Разом з тим одним із найважливіших завдань створення армії є навчання і виховання нового офіцера, переважно із середовища робітників передових селян. З цією метою був взятий курс на зростання кількості інструкторських курсів і шкіл [6, с. 430–441].

На Харківщині в цей період було створено ряд курсів для підготовки командирів Червоної Армії. У березні 1919 р. у м. Харків були організовані „51-ші Харківські командні курси”, на яких протягом року було підготовлено більше 170 командирів Червоної Армії [7, арк. 40–43 зв.]. У цьому ж році відкриваються „2-гі Військово-господарські курси” з підготовки начальників господарських команд [8, арк. 91]. У колишнє Чугуївське юнкерське училище Харківської губернії переведено „8-мі піхотні Московські курси”, які у травні 1920 року перейменовані в „7-мі Радянські Чугуївські піхотні курси” [9, арк. 149].

В основу навчання майбутніх командирів була покладена програма юнкерських училищ російської армії, але з орієнтацією на короткострокове навчання курсантів в умовах війни. Це вимагало проведення частішої зміни навчальних програм і планів. Значна частина навчального часу (60–65

відсотків) відводилася на практичні заняття, розподіл часу навчань мав такий вигляд: у класі – 42 год., у полі – 504 год. [10, с. 54].

За наказом РВР СРСР від 31 грудня 1920 р. 18 піхотних, 4 кавалерійські, 5 артилерійських і 3 інженерні курси були перетворені у військові школи з підготовки командирів взводів із трирічним терміном навчання. У цьому ж році в м. Харкові відкрита Перша центральна школа Червоних командирів. У зв'язку з цим в усі райони Харківщини були направлені циркуляри щодо вимог комплектування школи Червоних командирів [11, арк. 417]. Таким чином, найпоширенішим видом у системі військових навчальних закладів мирного часу стали середні військові школи, які мали назву „нормальні військові школи”.

Значні труднощі виникли у зв'язку з необхідністю укомплектування шкіл грамотними людьми. Серед молодих робітників малограмотність становила близько 90 відсотків, а серед селян – 30 відсотків було зовсім неписьменних і 67 відсотків малограмотних [2, с. 132]. За результатами дослідження, у військові школи набиралась молодь з освітою, не меншою від 2-х класів. Термін навчання на спеціальному курсі складав 4–6 місяців, на підготовчому — 6–8 місяців [8, арк. 8]. Необхідно зазначити, що в Харкові на перших центральних курсах Червоних командирів навчання проводилось тільки українською мовою [11, арк. 186].

Основними критеріями виховання та навчання командного складу на той час були військове навчання, загальна освіта й політичне виховання. У перші роки Радянської влади першочерговим завданням була ліквідація малограмотності, тому виховання та навчання командирів Червоної Армії в цей період було спрямовано, в першу чергу, на ліквідацію малограмотності. Тому важливим було не тільки військове навчання, а й загальна освіта та політичне виховання. Утіленню цієї ідеї в життя була присвячена доповідь начальника Головного управління військових навчальних закладів Д. А. Петровського на Всеукраїнській конференції військових навчальних закладів, що проходила у квітні 1921 р. у м. Харкові.

Пошук підходів до підготовки командирів був спрямований на зв'язок навчання з життям, на проведення занять з кожним курсантом окремо, переходячи від простого до складного; викладач мав бути відмінним стрільцем і взірцем для курсантів; не вчити тому, чого не доведеться робити в бою. Навчання організовувались таким чином: спочатку навчали дій одиночного бійця, пізніше організовували групове навчання, під кінець – навчання тактики польової і вуличної війни [7, арк. 19–21].

Створення військових шкіл ставило за мету надання курсантам військової й технічної підготовки, а також військово-політичного виховання, необхідних для служби на посадах середнього комскладу та військових техніків різних спеціальностей. Це вимагало написання навчальних планів і програм середніх військових шкіл, розроблення питань методики викладання та військового навчання, але у зв'язку зі скрутним становищем у Червоній

Армії в період 1921–1923 рр., середні військові школи в цей період не мали можливості організувати нормальний навчальний процес. У зв'язку зі значною потребою в командних кадрах, терміни навчання в них скорочувалися, і перші випуски з нормальних військових шкіл були здійснені, як правило, після дворічної підготовки замість три і чотирирічного навчання [12, арк. 84]. Через щорічні зміни навчальних планів, не було стійкого навчального процесу. Навчальні програми 1921–1922 рр. за своєю структурою мали так звану „концентричну побудову”, суть якої полягала в такому: молодший клас засвоював знання з військових предметів в обов'язі, необхідному для служби на молодших командних посадах, у подальших класах навчальний матеріал розширювався і поглиблювався.

У березні – квітні 1924 р. у Радянському Союзі почали проводити військову реформу, одним із завдань якої була перебудова системи підготовки військових кадрів – перехід від системи короткотермінових курсів до військових шкіл із три і чотирирічним терміном навчання; введення єдиноначальності; розгортання військово-наукової роботи [13, с. 103], у результаті якої склалася чітка система вищих і середніх військових навчальних закладів. Вона охоплювала звичайні військові школи, курси вдосконалення командирів і політпрацівників, військові академії.

За роки військової реформи зросли вимоги до освітнього рівня тих, хто вступає до військово-навчальних закладів. У 1924 році для вступу до піхотних і кавалерійських шкіл ставилися такі вимоги: з російської мови – уміння читати й писати; з арифметики – знання чотирьох дій арифметики над цілими числами будь-якої величини; знайомство з елементарною географією. Для вступу до артилерійських, військово-інженерних і спеціальних військово-технічних шкіл необхідно було мати загальноосвітню підготовку з російської мови, арифметики, географії та природознавства в обов'язі трьох класів школи 1 ступеня [14, с. 12].

У „Положении о военных школах РККА”, затвердженому наказом Реввійськради СРСР № 1174 від 30 листопада 1925 року, були викладені завдання та структура військових шкіл Червоної Армії. Це положення є першим документом, що детально регламентує життєдіяльність військово-навчальних закладів СРСР. Під час розроблення цього документа був використаний досвід військових училищ колишньої царської армії [15, арк. 75]. Починаючи з 1925–1926 рр., у програмах зменшена кількість комплексних занять, а в наступному навчальному році програми з військових дисциплін уже не вимагали їх об'єднання навколо тактики. Це дало можливість розробити нові навчальні плани та програми, у яких був покладений наочний принцип навчання [16, арк. 198].

Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що у цей період створюється мережа військових навчальних закладів, до якої входили курси й полкові школи для підготовки молодшого командного складу; командні курси для підготовки командирів взводів; різні курси вдосконалення командного

складу; військові школи для підготовки фахівців середньої ланки. Період 1920–1923 рр. характеризується пошуком (не завжди успішним) принципово нових методів навчання, частою зміною навчальних планів і програм, концентричною побудовою навчальних програм військово-навчальних закладів, що пояснюється необхідністю дострокового випуску курсантів у будь-який момент часу. У період військової реформи 1924–1928 рр. було визначено завдання та структура військових навчальних закладів СРСР. Розроблено документи, які визначають їх діяльність, встановлюється система методичної роботи в них, яка відповідала їх особливостям. Разом з тим відсутність інженерних навчальних закладів різного виду та спрямованості була одним із недоліків у підготовці фахівців. Значної шкоди процесу підготовки курсантів завдала так звана універсалізація командних кадрів.

Список літератури: 1. *Нещадим М. І.* Військова освіта України : історія, теорія, методологія, практика / М. І. Нещадим. – К. : Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2003. – 852 с. 2. *Каменев А. И.* Военная школа России : уроки истории и стратегия развития / А. И. Каменев. – М. : Воениздат, 2004. – 275 с. 3. *Кавтарадзе А. Г.* Военные специалисты на службе Республики Советов (1917–1920 гг.) / А. Г. Кавтарадзе. – М., 1988. – 280 с. 4. *Михайленок О. М.* Вооружённые силы в переломные эпохи российской государственности (конец XIX – начало XXI в.) : историко-политологический анализ : монография / О. М. Михайленок. – М. : ВУ, 2002. – 564 с. 5. *Якимович Б.* Збройні Сили України: Нарис історії / Б. Якимович. – Львів. : «Просвіта», 1996. – 245 с. 6. *КПСС* в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Ч. I. 1898 – 1925 гг. – М. : Политиздат. 1953. – 543 с. 7. *Державний архів Харківської області*, ф. р-203, оп. 1, спр. 337. 8. *Державний архів Харківської області*, ф. р-1630, оп. 1, спр. 185. 9. *Державний архів Харківської області*, ф. р-3779, оп. 1, спр. 42. 10. *Рукавицин И. М.* Становление и развитие теории и практики обучения курсантов в военно-учебных заведениях в период с 1918 –июнь 1941 гг. : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Рукавицин Игорь Михайлович – М., 1993. – 226 с. 11. *Державний архів Харківської області*, ф. р-203, оп. 1, спр. 46. 12. *Державний архів Харківської області*, ф. п-1, оп. 1, спр. 63. 13. *Лобов В. Н.* Очерки истории отечественных военных реформ / В. Н. Лобов. – М. : Арбизо, 1995. – 181 с. 14. *Куликов А. А.* Военно-учебные заведения в годы военной реформы 1924–1928 гг. : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / А. А. Куликов. – Л., 1956. – 24 с. 15. *Центральный державний архів громадських об'єднань України*, ф. 1, оп. 20, спр. 1798. 16. *Центральный державний архів громадських об'єднань України*, ф. 1, оп. 20, спр. 1823.

Надійшла до редакції 25.03.2014 р.

УДК 355.486

Історичні аспекти підготовки військових кадрів на Харківщині в 20-х роках ХХ ст. / І. М. Криленко // Вісник НТУ «ХП». Серія: Історія науки і техніки. – Х. : НТУ «ХП», 2014. – № 30 (1073). – С. 114–119. – Бібліогр.: 16 назв.

Рассмотрены отдельные аспекты подготовки военных кадров на Харьковщине в 20-х годах ХХ ст. Сделан обзор программ обучения и воспитания.

Ключевые слова: военные кадры, Харьковщина, военные курсы, военная школа

The separate aspects of training of military personnel in the 20 years of the 20th century. Made their analysis of programs of study and training.

Keywords: military personnel, Harkivshyna, military rates, military school